

Izvirno znanstveno delo

**MOTRENJE PROCESOV IN RAZMERIJ MED
EKONOMIJO, KULTURO IN POLITIKO
V GLOBALNEM KONTEKSTU**

(poglavje: ORIS STANJA)

Kristjan Verbič
profesor filozofije in sociologije

Kunaverjeva 1
1000 Ljubljana

UVOD

Neglede na okroglost letnic Gregorijanskega koledarja krščanstva lahko z gotovostjo ugotovimo, da živimo v času korenitih sprememb. Tako se je v drugi polovici preteklega stoletja, predvsem pa v zadnjih dveh desetletjih, temeljito spremenil način proizvodnje, potrošnje, trgovanja, komuniciranja, vojskovanja, naziranja in nasploh - tako osebnega kot družbenega - življenja. Navedeno je toliko bolj očitno v okviru in z vidika *Zahodne civilizacije*, ki je vsaj zadnji dve stoletji nosilka tehnološkega razvoja. Glede na njeno ekspanzivno naravo pa je dandanes praktično vseprisotna - posebej s pomočjo informacijske tehnologije. Ta predstavlja, kot bom skušal prikazati skozi različna področja družbenega, temelj nove dobe človeštva, v katero smo praktično že vstopili.

EKONOMIJA

V začetku sedemdesetih let tako socialistična kot kapitalistična ekonomija iščeta ustrezne odgovore in rešitve za krizo, v kateri sta se znašla oba globalno prevladujoča razvojna modela. Brez posebnih dilem lahko ugotovimo da se socialistične ekonomije niso uspele dovolj hitro odzvati na novonastale razmere in se posledično znašle v slepi ulici. Medtem so vlade in podjetja kapitalističnih ekonomij uspela zagotoviti večjo organizacijsko fleksibilnost, povečati vpliv *managementa* in globalizirati gospodarske dejavnosti. Seveda pri tem ne smemo zanemariti dejstva, da je takšna, nova oblika kapitalizma doživela dodaten razcvet tudi spričo kolapsa socializma. Ta je prinesel nove trge in poleg notranje tudi globalno utrditev oz. ustoličenje ekonomskega in seveda političnega sistema. Tako zgovorna usoda Sovjetskega socializma je vsekakor močno pospešila prilagoditev kitajskega socializma globalnemu kapitalizmu.

Triumf kapitalistične ekonomije vendarle kaže v prvi vrsti pripisati uspešnemu preoblikovanju v sedemdesetih in osemdesetih letih. Le-to izhaja predvsem iz sposobnosti hitrega prilagajanja zakonitosti delovanja, povezanih z učinkovito uporabo mrežne logike *informacijske dobe*. Temu sledita povečanje produktivnosti in ekonomska rast – seveda prejkoslej v *razvitem svetu*. Socialistični blok oz. ekonomski model je potemtakem pokopala ravno nezmožnost prilagoditve izzivom in zahtevam prihajajoče informacijske dobe. A stara zamera kapitalizmu tudi v njegovi novi preobleki očitno ostaja – nemara je še bolj dramatično sebičen in izključujoč. Milijarde ljudi in praktično celotni kontinenti so spričo pridobitev informacijske dobe pahnjeni v še večjo bedo in brezizhodnost.

Vzpostavljena je nadvse dinamična globalna ekonomija, ki štiriindvajset ur na dan povezuje ljudi in trge širom planeta. Prvič v zgodovini in le desetletje po padcu socializma oz. koncu Hladne vojne, je svet poenoten ter organiziran na podlagi istih ekonomskih zakonitosti in pravil. Kapitalizem dosega nesluten razcvet, stotine milijonov ljudi je vključenih v skokovit razvojni proces, posebno v Azijskem Pacifiku, Jugovzhodni Aziji, Indiji in na Kitajskem. Vzpostavljene so multikulturalne osnove ekonomske soodvisnosti, ki naznanjajo konec prevlade *Zahoda*, evropocentrično opevane vsaj od začetka industrijske dobe. V takšni luči je precej bolj jasen in simptomatičen proces združevanja evropskih držav, soočenih z globalizacijskim viharjem ter pomembnimi geopolitičnimi in kulturnimi premiki proti koncu stoletja. Tudi pri tem projektu bo nadvse pomembna sposobnost prilagajanja daljnosežnim zahtevam informacijske dobe in ne zgolj vzpostavitev ekonomske unije. Prepotrebna je reforma koncepta *nacionalne države*, njenih razmerij do narodov, lokalnih in regionalnih skupnosti ter njihovih interakcij z meta-državo oz. nenazadnje *mrežno državo*.

Vedno večji konkurenčni pritiski, gibljivost dela in kapitala ter posledična slabitev sindikalnih gibanj oz. organiziranega delavstva prinašajo tudi zaton *države blaginje* - temelja družbene pogodbe industrijske dobe. Zaenkrat nebrzdani naravi *globalnega kapitalizma* so arhaično tuji in nezaslišani koncepti prerazdelitve bogastva, socialne pravičnosti, državnega nadzora, intervencij, ipd. Ob tem se, kot navajam na prejšnji strani, poraja tudi nova radikalna delitev področij in ljudi na tiste, ki so vključeni v mrežo vpliva in bogastva ter tiste, ki so popolnoma izvzeti in nepomembni z vidika prevladujočih globalnih interesov. Ekonomska irelevantnost in odrinjenost posameznih družbenih segmentov, mestnih četrti, regij in držav poraja *Četrty svet*¹. Svet popolne globalne in družbene margine, ki zajema ogromne predele sveta, prisoten pa je praktično v vsaki državi in mestu (geta, slumi). Njegovo milijardno prebivalstvo (brezdomci, lačni, bolni, nepismeni, kriminalci, jetniki, itn.) neprestano narašča – sočasno z brezobzirno selektivnostjo globalnega, *informacijskega kapitalizma*.

Torej ne gre »le« za neenakost in revščino, temveč za pahnjenost v pravcato *črno luknjo*² informacijskega kapitalizma. Ta kot Damoklejev meč ali srednjeveška podoba pekla neprestano preži tudi na prebivalce in države Prvega sveta, ki se morajo urno in predano prilagajati vedno novim zahtevam in pogojem (božanstva) vsemogočnega trga. V nasprotnem primeru jih vse hitrejši tekoči trak novodobnega kapitalizma nemudoma odnese v brezno Četrtega sveta. V skrajnih naporih, da bi se rešile prekletstva ter se vključile v globalno ekonomijo, so posamezne družbene skupine, regije in države pripravljene storiti karkoli – če malce karikiram –

¹ Termin je umesten in zgovoren predvsem glede na izginotje *Drugega* (socialističnega) in *Tretjega sveta*, ki ekonomsko in socialno ne more več predstavljati entitete, hkrati pa je izgubil svoj geostrateški pomen.

² Posrečena primerjava iz astronomije - gre namreč za družbeno okolje nadvse intenzivne bede, bolečine in destrukcije, iz katerega praktično ni moč pobegniti, ko te spričo takšnih ali drugačnih okoliščin »družbena gravitacija« vanj potegne.

tudi spečati se s »hudičem«³. Gre za tihega, a nadvse dejavnega kolektivnega akterja, ki je odlično znašel v novonastalih okoliščinah. Globalni kriminal je v svoj prid izkoristil razpad Sovjetskega imperija, socialističnega bloka in spremljajočo negotovost v svetu. Spretno se poslužuje vseh pridobitev globalizacije in informacijskega kapitalizma ob hkratnem smelem izkoriščanju vseh njunih slabosti. Z instrumenti globalne mreže uspešno povezuje planetarno kriminalno dejavnost v globalno ekonomijo, ki si podreja finančne trge, mednarodno trgovino, politične sisteme in celotne države. Očitno gre za prevečkrat pozabljeni spremljajoči fenomen informacijskega kapitalizma, ki je vsaj dva koraka pred nemočnimi zasledovalci – zatorej bo v nadalje še odločilneje vplival na ekonomske in politične institucije.

POLITIKA

Vsekakor so se že sklopu prejšnjega razdelka pokazali nekateri daljnosežni učinki informacijske dobe na sfero političnega. Med temi je na prvem mestu gotovo kriza koncepta nacionalne države, kot samostojnega subjekta. Odkar nacionalna država ne more več suvereno zagotavljati nekaterih temeljnih predpostavk svojega obstoja, je seveda pod vprašajem njena legitimnost in upravičenost. Spodkopava jo dinamika globalnih tokov vezanih na trans-institucionalne mreže informacij, dobrin in vpliva. Tako je postalo - v obstoječem globalno soodvisnem sistemu poenotene proizvodnje in potrošnje - praktično nemogoče vzdrževanje doseženih ravni *države blaginje*⁴. Ravno ta pa predstavlja (vsaj v

³ Prav zanimivo, kako krščanska mitologija sovпада z liberalistično (stvarnostjo!) – posebej s pomenljivim *In God we Trust* na slehernem odtisu prevladujoče globalne valute.

⁴ Tudi *socialna država*. Gre za celovit sistem državnega skrbstva, ki se financira iz davkov in sistema socialnega zavarovanja ter pomeni precejšnje javne izdatke, namenjene blaženju in uravnoteženju socialnih razlik. Raven tega sistema od države do države sicer zelo varira, vendar gre v vsakem primeru za delež javnih financ, ki ga je za zagotavljanje globalne konkurenčnosti potrebno minimalizirati.

industrializiranem svetu) podstat politične legitimnosti in reforme državnih institucij po *Veliki depresiji*⁵ ter Drugi svetovni vojni.

Poglavitni dejavnik zatona socialne države in zavrnitve Keynesianizma⁶ predstavlja že omenjeni boj za obstanek podjetij na (globaliziranem) trgu. Pogojen je z nenehno agonijo ohranjanja konkurenčnosti in posledično spiralo zmanjševanja stroškov proizvodnje. Pri tem se podjetja (in vlade) soočajo tudi s precejšnjimi razlikami v deležu in strukturi stroškov dela, neposredno povezanimi z različnimi socialnimi transferji in »ugodnostmi«, ki so tako pod vse večjimi pritiski krčenja in odpravljanja. Toliko bolj, ker se stroški dela iz naslova plač pomembno razlikujejo tudi med »razvitimi« državam, kjer sta produktivnost in kvaliteta dela na približno enakih ravneh. Poleg tega so podjetja prisiljena preseljevati proizvodnjo glede na primerjalne prednosti posamezne države ali regije. Za nameček se je v nekaterih tovrstnih primerih v Aziji in Latinski Ameriki pokazalo, da je moč doseči stopnjo produktivnosti delavcev v ZDA prej kot v poldrugem letu. Opozoriti velja, da je produktivnost dela v ZDA še vedno najvišja na svetu, kar je - ob sorazmerno nizkih stroških dela glede na npr. Nemčijo - precej slaba konkurenčna prednost oz. popotnica evropske države blaginje. Seveda se po drugi strani s tem povečujejo notranji pritiski v smeri protekcionizma in zaščite »domače industrije«. Takšni ukrepi pa postajajo vse bolj protislovnosti in kontraproduktivni medtem, ko morebitne ovire za svobodno

⁵ Začela se je zlomom newyorške borze (1929) in jo lahko označimo za prvi zares zgovoren negativni indikator globalizacije kapitalizma. Ima precej izrazite politične posledice - predvsem za Zahodni svet -, ki se nenazadnje iztečejo v Drugo svetovno vojno.

⁶ Po ekonomistu J. M. Keynesu, ki se je proslavil z delom *Gospodarske posledice miru* (1919), v katerem opozarja na škodljive učinke povračilnih ukrepov zoper Nemčijo na mednarodno gospodarstvo. Nadvse zgovorno je njegovo citiranje ob lanskoletni otvoritvi Svetovnega finančnega vrha (26.9.2000) in sicer s strani gostitelja - češkega predsednika V. Havla. V senci silovitih demonstracij proti globalnemu kapitalizmu je namreč ponovil besede, s katerimi je Keynes ob ustanovitvi Mednarodnega denarnega sklada (IMF) in Svetovne banke (WB) leta 1944 svaril pred nebrzdanim liberalizmom ter opozarjal na odgovornosti držav oz. vlad.

trgovino skrbno spremlja in sankcionira Svetovna trgovinska organizacija (WTO).

Nacionalne države so tako izgubile precejšen delež ekonomske moči – oslabiljena sta vpliv in avtonomija nad lastno monetarno politiko, trgovanjem, obdavčitvami, oblikovanjem proračuna ter posledično pokojninskim, izobraževalnim, socialnim in zdravstvenim sistemom. Še več, nacionalne države izgubljajo tudi nadzor nad mediji in komunikacijskimi sistemi, ki so od nekdaj predstavljali pomemben vir državne moči. Toliko bolj pa v obdobju masovnih medijev z dovršenimi mehanizmi oblikovanja in vpliva na »javno mnenje«, pretok informacij, vrednotenje, predstave, navade ter nasploh individualno in kolektivno identiteto. Zato je razumljivo, da so bili televizijski in radijski programi, pretežno pa tudi časniki, vse do začetka osemdesetih praktično povsod po svetu (z delno izjemo ZDA) podvrženi nadzoru vlad⁷. A naenkrat - v pičlem desetletju se je stanje korenito spremenilo⁸. Nesporno dejstvo moramo pripisati predvsem razmahu komunikacijskih tehnik in tehnologij, vključno s satelitskimi in mobilnimi zvezami, digitalizacijo, povezavo računalnikov prek obstoječih omrežij vse do povezovanja različnih medijev naproti interaktivnim multimedijem. Ta trend je mobiliziral kapital in poslovne aktivnosti širom sveta ter porajal medijsko industrijo in njene mogotce. Ob tem je javno oz. priobčeno mnenje (skupaj z interesi številnih posameznikov, skupin in elit) stopnjevalo naklonjenost raznolikosti in svobodi⁹ medijev, kar je dodatno vzpodbudilo privatizacijo ter popolno komercializacijo medijskega prostora. V tako spremenjenih

⁷ Na dan prihajajo številna pričevanja o poskusih, ki jih je v ZDA izvajala CIA v zgodnjih petdesetih, pri čemer naj bi prišlo tudi do zgovorne dileme med popularizacijo televizije nasproti uporabi LSD kot sredstva za množično manipulacijo oz. kontrolo misli (mind control)!

⁸ Razen Kitajske, Singapurja in islamsko-fundamentalističnih držav so od srede osemdesetih do sredine devetdesetih vse države doživele precejšnje spremembe v organizacijski in lastniški strukturi medijev.

⁹ Na moč podobni obeti (in procesi) so značilno povezani tudi s padcem socialističnega bloka ter pripadajočo zamenjavo politične in ekonomske ureditve.

razmerah se tudi preostali državni mediji ne morejo bistveno razlikovati od privatnih, saj so pravtako pahnjeni v borbo za ratinge in oglaševalske kolače. Nenehni boj, ki pomeni iskanje najmanjšega skupnega imenovalca pri občinstvu ter prilagodljivost – tudi za ceno objektivnosti in verodostojnosti! Neodvisnost medijev je seveda pomembna maksima, tako za sam medij in pritek denarja raznobarnih oglaševalcev, kot tudi za državo in njen demokratični image. S tem pa je krog sklenjen, saj ima poslej kakršnokoli nesoglasje ali celo poseg v neodvisni medij visoko politično ceno, medtem ko lahko medij prislovično »neodvisnost« v ustreznih okoliščinah zelo dobro unovči. Država je z globalizacijo medijskega industrije, vzpostavljanjem imperijev in konzorcijev izgubila precej vpliva, po drugi strani pa je poplava lokalnih medijev še bolj vplivna in izven državnega vpliva.

Tako z nezadržno izgublja kredibilnost tudi prevladujoča politična ureditev - predstavniška demokracija. Ta je namreč utemeljena ravno na delegiranju volje vseh državljanov prek avtonomne institucije parlamenta na suvereno državo. Ob dandanašnjem globalnem, trans-nacionalnem in multilateralnem značaju vplivnih ekonomskih in političnih institucij pa sta tovrstna avtonomija in suverenost seveda precej vprašljivi. Potrebna je torej redefinicija države in koncepta državljanstva. Država, ki ni več utemeljena na skrbi in instrumentih za obče blagostanje, lahko išče legitimnost le v zagotavljanju simbolne kolektivne identitete. To praviloma vodi v najrazličnejše fundamentalizme (etnični, nacionalni, verski, ipd.), ki se z (liberalno) demokracijo prejkoslej izključujejo.

KULTURA

Pri obravnavi kulture v najširšem smislu – tako z vidika njenih predpogojev kot tudi manifestacij in posledic – moramo posebno pozornost nameniti družini. Tisočletja je namreč v globalnem merilu

prevladoval koncept patriarhalne družine ter z njo pogojena strukturiranost in funkcioniranje družb. Patriarhat tako predstavlja temelje praktično vseh obstoječih družb ter prežema njihovo organiziranost od proizvodnje, potrošnje, politike, kulture vse do (med)osebnih odnosov. Nenazadnje smo seveda tudi globoko osebno zaznamovani s patriarhalnimi institucijami in kulturo, ki izhajajo predvsem iz zgodovinsko posredovanega modela družine. Patriarhalna družina, ki tako predstavlja podstat obstoječe družbene strukturiranosti, pa posebej v razvitejših državah postaja vse manj prakticiran model. Resno krizo patriarhalne družine napovedujejo in odražajo številne statistike zadnjih trideset let: neprestano narašča število ločitev, pogostnost zakonskih kriz, enostarševskih družin, samohranilstva, alternativnih oblik skupnih gospodinjstev, ipd. V vsakem primeru je patriarhalna avtoriteta odstranjena oz. oslABLJENA tako na institucionalni kot psihološki ravni, hkrati pa onemogočen prenos vzorca na prihodnje generacije.

Z vidika socializacije izven tradicionalnih okvirov je poleg spremenjenih družbenih vlog nadvse pomembno tudi vprašanje oblikovanja oz. reprodukcije identitet, posebej spolnih. Dognanja psihoanalitikov pri tem kažejo na pomen matere¹⁰ kot primarnega objekta ljubezni in njene vzgoje hčera za materinstvo ter sinov za ne-materinstvo. Razvoj heteroseksualne usmerjenosti in sama narava heteroseksualne orientacije se tako pri dekletih in fantih precej razlikujeta. Fantje morajo skozi klasičen proces ločitve od primarnega objekta ljubezni in razrešiti Ojdipov kompleks s potlačitvijo navezanosti na mati, medtem ko se večina deklet erotično sicer preusmeri na očeta, vendar na čustveni ravni ostane oče v drugem ali kvečjemu izenačenem planu. Kot rezultat zreli moški išče primarno razmerje z *nekom podobnim* materi,

¹⁰ ... in očeta kot ne-matere!

heteroseksualna ženska pa zaradi omenjene čustvene asimetrije realizira primarno razmerje šele z – nota bene – otrokom¹¹.

Tako v klasičnem patriarhalnem okolju ženska vzpostavlja štiri primarna razmerja: z otrokom materinsko, z *žensko mrežo*¹² za temeljno čustveno oporo, z moškim erotično ter kot oskrbnikom družine. Slednje je spričo naraščajoče vključenosti žensk v delovna razmerja v veliki meri že odpadlo, saj moški niso več ekskluzivni oskrbniki družin – še več: za doseg primernega standarda pogosto potrebujejo tudi dohodek ženske. Pri zagotavljanju čustvene opore so bili moški že doslej praviloma v drugem planu, tako da jim prejkoslej ostane vloga erotičnih objektov. A tudi po tej plati kot kaže pomen moškega plahni – ob vse težjem usklajevanju materinstva in zahtev dela so poleg ženske mreže v razmahu *ženske podporne skupine*¹³, spet osredotočene predvsem na problematiko materinstva in karier. S tovrstnimi *skupnostmi žensk in otrok*¹⁴ se seveda vse bolj pomikamo k samozadostnemu žensko-središčnemu modelu¹⁵. K temu velja dodati še razvoj na področju biotehnologije, farmacije in medicine, ki omogoča reprodukcijo človeka mimo kakršnekoli vezi med žensko in moškim. *In vitro* oplojevanje, semenske in makrogametne banke, nadomestno materinstvo ter nenazadnje genetski inženiring prinašajo korenite spremembe družbene realnosti¹⁶. Že dejstvo, da imajo ženske

¹¹ Otrok torej zapolni vrzel v trikotnem razmerju, ki ga ženska (mati) pozna iz obdobja svojega odraščanja oz. zrenja, medtem ko naj bi moškega (očeta) otrok nekako zmotil, odrinil v smislu realizacije prvobitnega razmerja oz. zelene ponovitve prvotne vezi z materjo, ki je bila seveda ekskluzivna.

¹² Prijateljice, mati, babice, tašča, ipd.

¹³ Skupine, združenja, mreže, centri za pomoč, oskrbo, samopomoč; lahko tudi s feminističnim ali lezbičnim ozadjem.

¹⁴ Med drugimi sta jih v svojih vplivnih »utopijah« predvidela Platon in K. Marx oz. F. Engels.

¹⁵ Zaenkrat je največja slabost na poti vse širše uveljavitve tega modela šibka ekonomska osnova. Na to dejstvo npr. opominja vse pogosteje slišano simptomatično vprašanje: »Seveda stran, vendar ... kam pa naj grem?!«

¹⁶ Precej zgovorno je prevladujoče intimno nelagodje (neglede na končno ne/odločitev), ki je v Sloveniji nastopilo ob nedavnem referendumu, kjer je šlo med drugim za omogočenje umetnega oplojevanja samskim ženskam. Pri tem smo bili vsaj približno soočeni s pomembnimi dilemami nove ere, od katerih bi se ljudje najraje distancirali – tudi ob izdatni vzpodbudi nekaterih vplivnih krogov, češ da gre za minornost oz. problematiko manjšine!

lahko otroke s popolnoma neznanim ali že umrlim moškim ter s pomočjo nadomestnih mater, posega v temeljno razmerje med družbenim in biološkim ter ločuje socializacijo od starševstva.

Ozrli smo se po »klasičnih« mehanizmih reprodukcije (spolne) identitete ter pomembnih osebnostnih lastnosti in sistemov, ki so očitno bistveno determinirani s t.i. osnovno družbeno celico. Tega smo se lotili, da bi bolj nazorno in brez kakršnihkoli vrednostnih sodb uvideli kompleksnost posledic obravnavanih trendov - vse od osebne do globalne ravni. O njihovi daljnosežnosti nam priča tudi vznemirjenje številnih tradicionalističnih in fundamentalističnih gibanj ter vse glasnejša svarila cerkvenih ustanov - posebej Rimokatoliških. Njihova moč in obstoj (vsekakor pomembnega temelja Zahodne civilizacije) sta spričo obravnavane kulturne tranzicije resno ogrožena, saj sta v dobršni meri pogojena s patriarhalno ureditvijo. Z njo povezane vrednote, ki naj bi bile naravne, večne in božje, skušajo ohranjati z vse bolj očitno (pri)silo, kar neizbežno vodi v postopno izgubo legitimnosti pri ljudeh.

Nove generacije so v procesu socializacije, katerega implikacije so v marsičem v nasprotju z obstoječim institucionalnim sistemom norm in avtoritet¹⁷. Vse večja individualizacija odnosov znotraj družine posledično prinaša dvig osebnih interesov nad skupnost in utečena družbena pravila. Osvoboditev od tradicionalne družine - z razhajanjem oz. vse večjo avtonomnostjo dejavnikov zakonske skupnosti, družine, heteroseksualnosti in spolne sle¹⁸ - obeta v odprti mrežni družbi številne osebne stiske ter porast perverzije in nasilja. Že zdaj so največje žrtve nastalih razmer otroci, ki so vse bolj množično zanemarjani, njihov položaj pa se lahko še poslabša glede na materialne pogoje enostarševskih družin ter obravnavano

¹⁷ Po Bogu in absolutnem vladarju zdaj avtoriteto izdatno izgublja še država z vsemi svojimi institucijami in aparatom – ohranja oz. pridobiva pa jo predvsem denar oz. kapital.

¹⁸ Spolnost v teh okoliščinah postaja domena posameznika in kjer je M. Foucault videl podaljšek aparata moči na spolnostno konstruiran subjekt, vidi A. Giddens boj med močjo in identiteto na bojišču telesa samega.

pešanje socialne države. V teh okoliščinah, ko starši doživljajo izgubo nadzora nad lastnimi življenji in so otroci vse bolj prepuščeni sami sebi, narašča mladoletno prestopništvo, kriminal, zloraba drog in po drugi strani zloraba otrok. Vsekakor smo soočeni z iskanjem novih oblik sobivanja in delitev odgovornosti, ki bodo povezovale svobodne ženske, razgledane otroke in vse bolj negotove moške.

Med pomembnimi dejavniki zatona patriarhalne družine smo že nakazali spremembe ob globalizaciji ekonomije¹⁹ in trga dela ter hkratnem naraščanju možnosti za izobraževanje žensk. S tem je povezano spreminjanje zavesti, ki ga dopolnjujeta razvoj in razmah na področju kontracepcije z možnostmi večjega nadzora plodnosti, rojstev ter reprodukcije človeka. Poleg omenjenih dejavnikov ter vsaj stoletja prisotnosti feminističnih idej in gibanj za pravice žensk, nikakor ne gre prezreti vloge revolucionarnih družbenih gibanj s konca šestdesetih in začetka sedemdesetih. Uspešno so relativizirala številna dotlej zakoreninjena in navidez samoumevna načela o spolni identiteti, vlogah, usmerjenosti in praksah, vse do resne problematizacije heteroseksualnosti kot norme in napada na državo (kot patriarhalni aparat). Odtlej je spekter ženskih, feminističnih, lezbičnih, gejevskih, ipd. gibanj v velikem razmahu ter ob bliskovitem pretoku idej, izkušenj, praks in dejavnosti - v soodvisnem omreženem svetu - tudi globalno takorekoč vseprisoten.

LITERATURA

¹⁹ Nazoren pokazatelj napredujoče globalizacije je tudi pojav t.i. svetovnih vojn, ki predstavljata posebno pomemben moment pri vključevanju žensk v delovne procese in afirmacijo ženskega dela nasploh.

Anderson, Peter J.: *The global politics of power, justice and death: An introduction to international relations*, Routledge, London and New York, 1996;

Bocock, Robert and Thompson, Kenneth (ur.): *Social and Cultural Forms of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1992;

Brown, Seyom: *International relations in a changing global system: toward a theory of the world polity*, Westview Press, Oxford and San Francisco, 1996;

Brzezinski, Zbigniew: *Izven nadzora: globalno vrenje na pragu 21. stoletja*, Arah consulting, Ljubljana, 1995;

Castells, Manuel.: *The Information Age (Volume 1-3)*, Blackwell Publishers, Oxford, 1996-8;

Chodorow, Nancy: *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, University of California Press, Berkeley, 1978;

Clark, Ian: *Globalization and fragmentation: international relations in the twentieth century*, Oxford University Press, Oxford, 1997;

Dickson, P. G. M.: *The Financial Revolution in England*, Macmillan, London, 1967;

Featherstone, Mike and Lash, Scott (ur.): *Spaces of Culture: City, Nation, World*, Sage Publications, London, 1999;

Foucault, Michel: *Vednost – oblast – subjekt*, Krt, Ljubljana, 1991;

Foucault, Michel: *Zgodovina seksualnosti I.*, ŠKUC, Ljubljana, 2000;

Giddens, Anthony: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford University Press, Stanford, 1992

Habermas, Juergen: *Three Normative Models of Democracy*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1998;

Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1970;

Kennedy, Paul M.: *Preparing for the twenty-first century*, HarperCollins Publishers, Toronto, 1993;

Kennedy, Paul M.: *The Rise and Fall of the Grate Powers: Economic change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage Books, New York, 1989;

- Korten, David C.: *Getting to the 21st century: voluntary action and the global agenda*, Kumarian Press, West Hartford, 1990;
- Lash, Scott and Urry, John: *Economics of signs and space*, Sage Publications, London, 1994;
- Lebow, Richard Ned and Risse-Kappen, Thomas: *International relations and the end of the cold war*, Columbia University Press, New York, 1995;
- Lefort, Claude: *The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*, Polity Press, Cambridge, 1986;
- Lustgarten, Laurence and Leight, Ian: *In from the cold: national security and parliamentary democracy*, Clarendon Press, Oxford, 1994;
- Miege, Bernard: *The Capitalization of Cultural Production*, International General, London, 1989;
- Murphy, Craig N.: *International Organization and Industrial Change: Global Governance since 1850*, Polity Press, Cambridge, 1994;
- Platon: *Država*, DZS, Ljubljana, 1976;
- Pocock, J. G. A.: *Virtue, Commerce and History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985;
- Statistical Yearbook*, United Nations Publications, New York, 1996;
- Thurow, Lester: *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America*, Nicholas Brealey Publishing, London, 1992;
- Tocqueville, Alexis de: *Demokracija v Ameriki 1*, Krt, Ljubljana, 1996;
- Tomlinson, John: *Globalization of Culture*, Polity Press, Cambridge, 1999;
- Vilar, Pierre: *Zlato i novac u povijesti (1450-1920)*, Nolit, Beograd, 1990;
- Williams, Raymond: *Navadna kultura: Izbrani spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1997;
- Wolf, Eric R.: *Evropa in ljudstva brez zgodovine (1 in 2)*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1998;

Woodruff, William: *The struggle for world power: 1500-1980*,
Macmillan, London, 1981;

World Social Situation in the 1990s, United Nations Publications,
New York, 1994;